

Tradiția lungă a studiilor istorice italiene a permis să se obțină rezultate importante - care nu au fost încă suficient investigate - utile pentru îmbunătățirea cunoașterii acelor teritorii situate de-a lungul cursului Dunării, care, între urcușuri și coborâșuri, au fost supuse Romei cel puțin începând cu epoca lui Augustus. Dintr-o primă examinare a materialului publicat, a reieșit modul în care cercetătorii italieni, dintre toate provinciile dunărene, și-au concentrat interesele asupra *Daciei* din diverse motive, dintre care se evidențiază apropierea lingvistică și culturală, percepută pe scară largă, cu România de azi și însuși ecoul cuceririi lui Traian, care a continuat să se răspândească în secolele următoare, până la a-i implica direct pe primii cercetătorii care, în timpul Renașterii, au abordat istoria antică dintr-o perspectivă laică; pe altă parte, cele două *Moesiae* nu au devenit niciodată obiectul unei atenții atât de mari din partea celor care au fost cucerți de fascinația inepuizabilă a acelor teritorii unite de trecerea Dunării, odată teritorii romane, dar având propriile caracteristici și tradiții culturale specifice. În ciuda acestui fapt, dispunem de o documentație excepțională la Bologna: este vorba despre documentele elaborate de Luigi Ferdinando Marsili în secolul al XVIII-lea, care este un martor direct al unei serii de capodopere ale ingineriei militare romane, multe dintre ele astăzi dispărute.

Datorită vastității sale, cercetarea a fost împărțită în două etape, pentru a corespunde celor două obiective, primul generic și cel de-al doilea extrem de specific:

1. În primul rând, a fost evaluată contribuția tradiției italiene în legătură cu istoria provinciilor romane dunărene, pentru a obține o viziune sintetică a cercetărilor și studiilor realizate de-a lungul secolelor. Firește că sursele utilizate sunt în mare parte alcătuite din materiale bibliografice publicate și, într-o măsură mai mică, din materiale de arhivă. O abordare bibliografică și arhivistică reprezintă o dovadă de spirit științific și de cunoaștere (sau conștientizare) care este adesea ignorată în favoarea abordărilor mai puțin tradiționale. Fenomenul sectorializării disciplinelor reprezintă astăzi un obstacol serios în calea progresului cunoașterii, deoarece eforturile de sinteză și energiile folosite în stabilirea unui punct de pornire concret și sigur, cuprinzând toți pașii anterior atinși, sunt din ce în ce mai rare.

În această primă fază au fost consultați toți autorii italieni care, începând cu Renașterea, au atins în lucrările lor, chiar și doar în treacăt sau marginal, aspecte istorice ale provinciilor romane dunărene. Acest efort a făcut posibilă identificarea meritelor și contribuțiilor tradiției italiene; dar a subliniat, de asemenea, lacunele inexplicabile și foarte multe limite care au caracterizat istoria studiilor din acest sector. Acolo unde a fost posibil,

aceste situații au fost interpretate și eventual explicate, ca și în cazul parabolei involutive în critica istorică, începută în secolul al XX-lea și continuată inexorabil până în perioada postbelică. Atenția acordată reconstrucției contextului reprezintă în același timp o valoare și o limitare a lucrării actuale. Pe de o parte, însuși faptul că s-a dispus de o cantitate extraordinară de material publicat a făcut posibilă o sistematizare a unui număr mare de informații și realizarea unei sinteze complete și critice, utilă pentru orice studiu ulterior; pe de altă parte, depășirea limitelor disciplinei istorico-arheologice și aplecarea din punctul de vedere al sursei recurent interogate a fost o provocare care este doar în parte depășită: din păcate, unele lucrări care au fost incluse în acest studiu ar fi necesitat un studiu mai aprofundat, astfel încât să poată fi înțelese cu adevărat. A fost adoptată o perspectivă dublă: sincronică (într-un sens interdisciplinar), dar mai presus de toate diacronică, deoarece aceste discipline nu au o valoare universală, ci trebuie să fie introduse sistematic în ambianța perioadei în care autorii lor au scris.

Fiecare lucrare selectată a fost interpretată în lumina unei priviri divergente: un ochi fixat asupra prezentului, iar celălalt, mobil, asupra trecutului.

Urmărind perspectiva prezentată, au fost identificate toate eseurile și epistolele lui Ciriaco d'Ancona pe teme arheologice, începând cu inscripțiile, trecând prin scrisori către prieteni și biografi, până la informații despre Arcul lui Traian. În acest sens nu au fost detectate elemente majore noi, dar au fost evidențiate aspecte referitoare la subiectul în cauză și la originalitatea punctului de vedere al lui Ciriaco față de contemporanii săi. Un spațiu restrâns a fost dedicat aspectelor biografice, deoarece - în cazul lui Ciriaco - acestea au fost legate intrinsec de activitatea scrisului. Acest fapt este extrem de relevant dacă este pus în raport cu descrierile geografice detaliate prezentate în opera sa, în care - pe baza primilor geografi ai secolului al VI-lea a. Chr., autori foarte apreciați de Ciriaco, datul mitic găsește cu siguranță loc, dar un rol preponderent este rezervat și pentru datele fizice și geomorfologice. Analizarea itinerariilor istorice în căutarea rămășițelor antichității reușește să fie exprimată, uneori, într-un mod foarte realist sau cel puțin la bază este evidentă o căutare a aderenței la fapte (s-ar putea spune aproape la adevăr), foarte departe de percepția din secolul al XVI-lea. Ulterior, opera lui Marsili din secolul XVII va marca distanțarea de studiile geografice umaniste, dar acestor documente le va fi dedicat un studiu aparte.

La hotarul dintre secolele al XVIII-lea și al XIX-lea situația s-a schimbat radical: în Italia a existat o atmosferă de deschidere care i-a determinat pe intelectuali să se intereseze de

istoria antică dintr-un punct de vedere nou, cel al colecționarului scrupulos și erudit. Referirea este în mod clar la Scipione Maffei, colecționarul prin excelență. În acest caz, pe lângă biografiile și eseurile publicate, s-a acordat multă importanță materialului de arhivă, găsit la Biblioteca Capitolare din Verona. Așa-numitele „pliante” au trezit un mare interes, deoarece, ca în cazul lui Marsili, rezulta că nu au fost încă studiate sistematic și, prin urmare, ar fi putut conține informații noi, capabile să clarifice întrebări deschise sau să ridice noi întrebări. De fapt, a fost dificil să răspundem în mod adecvat la această situație, întrucât cantitatea enormă de materiale la care se adăugau publicațiile ulterioare (pe care nu ar fi fost corect să le eliminăm sau să le ignorăm) a reprezentat o limitare enormă. Conștienți fiind de parțialitatea ei și de lipsa unei consultări exhaustive a documentației accesate, prezentei lucrării nu i-a fost redus efortul interpretativ. Am ajuns astfel la constatarea modului în care, în Italia, studiile asupra potențialului informațional al documentelor maffeiene s-au aflat într-un impas complet de cel puțin un secol (cu excepția cazului izolat al lui Buonopane). În momentul de față aproape s-ar părea că studierea documentelor din arhivă ale celui pe care l-am putea, probabil, numi cel mai cunoscut anticar italian, de ceva timp a fost pe deplin inclusă în interesul cercetării europene, dar nu și în cel al cercetării italiene.

La acest punct al sintezei s-a pus problema gradului de aproximare, din păcate necesar, rezervat operei lui Bianchi Bandinelli. O lucrare adecvată în acest sens ar fi fost imposibil de abordat aici cu atenția cuvenită, dacă nu dorim să o ducem la dimensiuni exagerate și să ignorăm scopul inițial de sinteză organizată; pe de altă parte, tratarea pe scurt a încărcăturii extraordinare a acestor lucrări și limitarea la a constata ceea ce este evident sau care a intrat de zeci de ani în achizițiile de bază ale tradiției istorice, nu numai italiene ci și europene, ar fi ignorat și o altă intenție, cea a unei sinteze critice. Soluția adoptată, desigur criticabilă, a apărut spontan în timpul consultării eseurilor lui Silvio Ferri, un alt autor indispensabil pentru studiul istoriei provinciilor dunărene, dar nu al fel de cunoscut. Studiile lui Ferri sunt uneori marcate de un naționalism orb și sunt rareori caracterizate de deschiderea lor către alte curente afară de cel "romano-centric"; totuși, unele trăsături de originalitate sunt evidente, în special în ceea ce privește atenția asupra contextului istoric în care s-au creat operele de artă, dar și printr-un mecanism de critică artistică pe care l-am putea defini ancronic ca o *ekphrasis*. Aceste două elemente caracterizează și critica matură a lui Bianchi Bandinelli, în special în ceea ce privește crearea, extraordinară pentru acea perioadă, a conceptului de istoricitate a artei, a cărui relevanță nu vom trata aici. Prin urmare, am vrut să punem într-o relație directă aceste două intuiții metodologice, dezvoltate admirabil de Bianchi Bandinelli, cu achizițiile

anterioare ale lui Ferri, pe de o parte pentru a da un punct de vedere diferit asupra operei celui mai renumit istoric de artă, plasându-l în optica continuității și nu a ruperii cu tradiția italiană anterioară, iar pe de altă parte pentru a oferi un loc și o reevaluare operei lui Ferri, a cărei producție a fost inițial marcată ca "fascistă" și, prin urmare, cu timpul aproape uitată.

A doua jumătate a secolului al XX-lea se caracterizează prin înflorirea numeroaselor studii asupra provinciilor romane dunărene, în special de către savanți din partea Adriaticii, ca în cazul lui Pavan. Fiind o operă relativ apropiată în timp, a fost dificil să oferim evaluări originale în comparație cu cele deja formulate în cercetarea modernă. Pentru a înțelege pe deplin originalitatea și amploarea contribuțiilor lui Pavan, nu trebuie să facem greșeala de a disocia spiritul și ideile autorului de scrierile sale. Aici i-a fost consultată opera eseistică și au fost identificate limitele ei, limite care se referă în mare măsură la lipsa de atenție pentru substratul indigen al teritoriilor cucerite de Roma. Această observație se încadrează în panorama mai generală a studiilor italiene, care - pentru aproape întregul secol al XX-lea - este încă dominată de arheologia urbană, Roma fiind în centrul cercetării istorice. Trebuie subliniat faptul că în această lucrare a fost evitată contribuția cercetătorilor în viață deoarece progresul continuu al cercetării (și posibilitatea revizuirii ulterioare) ar depăși intenția de a contura o sinteză completă și concludentă.

a. Până după cel de-al doilea război mondial, interesul italian pentru teritoriile dunărene se restrânge în mod inexplicabil, până la a include doar Dacia. Scrierile care menționează Moesiile sunt extrem de rare, iar Pannonia este practic absentă. Acest fenomen ar putea fi explicat prin observarea creșterii progresive a interesului intelectualilor pentru posibilitățile de a observa și de a studia cele mai renumite monumente romane: între acestea, Columna lui Traian devine un adevărat punct de reper; în paralel, lipsa de vizibilitate a cât mai multor monumente capabile să sublinieze efectul cuceririlor romane în teritoriile dunărene ar fi fost cauza unei omisiuni de moment.

b. Efectul propagandei fasciste asupra cercetării arheologico-istorice a fost discutat de mai multe ori; având în vedere caracterul sectorial al subiectului și amploarea lui, s-a considerat util să nu se investigheze în continuare, cu excepția cazului în care acest aspect a devenit parte a formării cercetătorilor comențați, influențând rezultatele. Alegerea, care cu siguranță reprezintă o limitare uriașă a muncii efectuate, a fost dictată de conștientizarea faptului de a nu putea trata în mod adecvat subiectul și din respect pentru munca a numeroși cercetători,

rezultatele unor cercetări efectuate pe parcursul unei vieți întregi. Cu toate acestea, trebuie remarcat faptul că sentimentele de simpatie pentru colonialism și romanitate, promovate de fascism, au avut consecința (printre altele!) de a atrage interesul istoricilor asupra multor aspecte culturale și arheologice ale provinciilor romane, cu referire în special la Africa; o altă consecință constă în considerația a priori negativă în care tradiția ulterioară i-a păstrat pe cercetătorii care s-au format în timpul dictaturii. Acest aspect a implicat o interpretare superficială a operelor lor.

c. În acest sens - și cu aceste premise – rezultă ca extraordinară contribuția lui Silvio Ferri, un cercetător considerat de tradiție doar marginal. Motivul lipsei de interes se găsește probabil în natura discontinuă a operelor sale, care apar marcate de lipsa unei logici generale. În ciuda acestei limite, eseurile sale din 1962 trebuie considerate de un interes extraordinar. În plus, contemporanitatea acestora cu cele mai renumite opere ale lui Bianchi Bandinelli permite o lectură complementară, capabilă să explice cerințele intelectuale ale epocii.

2. De la început a apărut ca evidentă unicitatea unor documente, cele conținute în Fondul Marsili de la Biblioteca Universității din Bologna (fondul BUB) și cele aflate în arhiva privată Bevilacqua-Ariosti (ABA), cea din urmă fiind plină de documente nepublicate. Scrisori, lucrări și alte documente publicate și nepublicate referitoare la vestigiile romane observate de Marsili la hotarul secolelor al XVII-lea și al XVIII-lea au fost studiate în cel de-al treilea capitol al lucrării de față. După ce a obținut o viziune asupra situației generale din secolele XVII-XVIII în așa-numita "Republică a Literelor" și a conturat-o, accentul a fost pus pe stadiul specialității, pentru a se ajunge la înțelegerea și descrierea evenimentelor bibliografice care au adus documentele lui Marsili, de la elaborarea și redactarea lor, la actualul aranjament dezorganizat. Doar din acest moment ne-am dedicat cercetării sistematice a tuturor materialelor, selectându-le pe cele legate de temă: *Miscellanea* și *Danubius Pannonico-Mysicus*. Comparând cele două surse, au apărut două date semnificative:

a. Documente biografice nepublicate. Aici ne-am limitat la semnalarea lor, deoarece acestea erau în afara obiectivelor de cercetare propuse;

b. Numeroasele note și însemnări conținute în *Miscellanea* se refereau la o versiune editorială anterioară comparativ cu versiunea publicată și cunoscută din *Danubius Pannonico-Mysicus*. Comparând diferențele, au fost avansate unele ipoteze privind originea lor, pentru a explica tendința hipertrofică a lui Marsili și, mai presus de toate, s-au înregistrat diferențe cartografice. La sfârșitul capitolului a fost prezentat un catalog complet, cu toate fortificațiile

și siturile înregistrate de conte, dintre care unele au fost eliminate la redactarea definitivă a lucrării și, prin urmare, în rândul cercetătorilor li se pierduse urma. De asemenea, notele introduse de Müller au căpătat o origine, de aceea au fost incluse și ele în catalog, împreună cu descrierea siturilor;

c. O parte a corespondenței conținută în *Miscellanea* se referă la Podul lui Traian, la starea sa de conservare în secolul al XVIII-lea și la unele speculații despre surse: critici grave aduse lui Dio Cassius și ipoteze despre construcția sa. Aceste raționamente par a fi de o importanță extraordinară, mai ales în comparație cu documentele nepublicate păstrate în fondul ABA, care nu au fost niciodată luate în considerare până acum;

d. A fost identificată o scrisoare, care, să spunem adevărul, a fost deja publicată în secolul al XIX-lea într-o lucrare generală despre autorii din Veneto și Friuli, adresată lui Del Torre. Publicația din secolul al XIX-lea nu are nicio notă sau aparat critic, deoarece scopul publicației a fost o simplă colecție de epistole. Această scrisoare a atras imediat atenția deoarece conținea referințe la *Danubius Pannonico-Mysicus*. Dar, de fapt, interesul general s-ar fi oprit la un nivel de simplă observație, dacă nu s-ar fi găsit întâmplător în cadrul fondului privat ABA și răspunsul - acesta fapt fiind complet inedit

Pentru a încheia, o atenție deosebită a fost acordată aspectului epigrafic, în special aici am tratat acel grup de epigrafe naufragiate în *Tibiscum*, colectate de Ariosti și adnotate de Scipione Maffei, dar văzute de Marsili *in situ*, în timpul construcției cetății Carlsburg (Alba Iulia). Acesta este un subiect bine cunoscut epigrafiștilor europeni. Aici am încercat să adăugăm câteva piese mici unei povești deja controversate și extrem de complexe, marcate de vremuri, nume mai mult sau mai puțin cunoscute, lejeritate de neiertat și descoperiri extraordinare. Pentru a oferi noi idei de cercetare, ne-am concentrat pe aparatul iconografic, lucru documentat în antologia lui Ariosti, dar considerat unanim drept incomplet și, mai presus de toate, nesigur în ceea ce privește desenele. Aici am inclus documentația grafică a lui Marsili, comparând-o cu cea a lui Ariosti, în speranța mereu vie de a aduce noi materiale.